

Academici en de revolutie van rechts tijdens het interbellum

OLIVIER BOEHME

Op zoek naar de revolutie van rechts

Toen de Duitse socioloog Hans Freyer (1887-1969) in 1931 zijn boekje *Revolution von Rechts*¹ publiceerde, kon hij daarmee rekenen op heel wat succes, zowel in Duitsland als daarbuiten; ook in Vlaanderen vond het veel weerklank. De oplossingen voor de heersende malaise die in dit werkje werden aangereikt, sloegen in die mate aan, dat de titel een politiek slagwoord met grote weerklank werd. Nu is het één van die historische begrippen geworden waarin we het roerige interbellum proberen te vangen. Het staat naast andere als fascisme, nazisme, autoritarisme, contrarevolutie, reactie, conservatieve revolutie en andere termen die allemaal een belangrijke trend van de jaren twintig en dertig moeten aanduiden: een massale verschuiving naar 'rechts'. Hoe deze evolutie ook benoemd wordt, het gaat altijd om revolutie. Wat voor revolutie?

De conservatieve of rechtse revolutie heeft een negatief en een positief aspect: enerzijds wil zij reageren tegen een samenlevingsmodel dat niet het hare is, anderzijds stelt zij daar haar eigen model tegenover. De negatie, datgene waartegen zij zich keert, betreft 1789, de Franse Revolutie die bepalend is geweest voor de laatste twee eeuwen. De conservatieve revolutie wil een *Gegenrevolution* zijn. Tegenover het optimistische vooruitgangsgeloof, een begrip dat dateert van de Verlichting, stelt ze een sceptischere kijk op de mogelijkheden tot verandering en verbetering van de bestaande wereld, met de positieve en negatieve karakteristieken die haar nu eenmaal eigen zijn. Rond het rationalisme, dat uiteindelijk op elk probleem, op elk domein een antwoord meent te kunnen bedenken, heeft zij de grootste twijfels; in tegenstelling tot deze rationele denkwijze wijst ze op de irrationele trekken in de mens en de niet zonder meer rationeel verklaarbare verhoudingen die hem met de anderen en de wereld verbinden. Principes als vrijheid en gelijkheid wil ze niet zomaar aanvaarden. Kortom, het westerse maatschappij- en denkmodel, zoals dat vandaag niet enkel in het Westen heerst maar ook meer en meer in de rest van de wereld ingang vindt, wordt grondig bevraagd. Die *Gegenrevolution*,

1. H. Freyer, *Revolution von Rechts*, Jena, 1931.

die ook vandaag nog haar erfgenamen heeft, is uiteraard geen product van het interbellum alleen. De contrarevolutie werd bijna samen met de Franse Revolutie geboren en zou op het einde van de achttiende eeuw en de hele negentiende eeuw door, haar woordvoerders vinden.

Met name de Eerste Wereldoorlog is voor de eerste helft van de twintigste eeuw en meteen ook voor de conservatieve revolutie (zoals wij dit begrip gebruiken, cf. infra) het 'fait primitif' geweest. Hij bevroeg het samenlevingsmodel van vóór 1914 en verduidelijkte dat het daarna nooit meer kon toegepast worden. De tweestrijd tussen de revolutie van 1789 en haar rechtse tegenvoeter, zou opnieuw in volle hevigheid uitbreken. Vooral de jongere generaties kregen een schokervaring te verwerken: zij deelden een gemeenschappelijke frontervaring. Dezelfde wetenschappelijke, technische en economische vooruitgang die Europa in de negentiende eeuw een zoveel geciviliseerder karakter had bezorgd, maakte het ook mogelijk dat de oorlogsmachine nog totaler, nog destructiever en nog meedogenlozer werd aangewend. Het vooruitgangsgeloof bracht zichzelf hiermee een flinke deuk toe. De voorheen onder een laag beschaving verhulde en onderdrukte impulsen kwamen opnieuw tot volle uitbarsting. Het toonaangevende rationalisme, dat de hoop belichaamde van een naar een alsmaar voorspoediger toekomst strevende mensheid en dat volledig greep scheen te hebben op een voorheen grillig lot, confronteerde zijn tegenpool: het irrationele dat zijn erkenning opeiste.

Die 'jongeren', onder wie velen zich bekenden tot een nieuw conservatisme, raakten dan ook vervreemd, zowel van de erfgenamen van 1789 als van de zogenaamde 'oud-conservatieven'. Die laatsten wilden na 1918 niets liever dan terugkeren naar de goede oude tijd, die de vooroorlogse periode geweest was. Een gedeelte van de burgerij wilde de positie die ze verworven had tegenover de adel verzekeren door op haar beurt een conservatieve houding aan te nemen ten aanzien van nieuwe emancipatiegolven die vanuit de basis ontstaan waren. Haar conservatisme werd in niet geringe mate ingegeven door het streven naar behoud van haar sociaal-economische positie. De houding van die burgerij was er dan ook één van reactie tegen de nieuwe samenleving die haar waarden, belangen en ambities in gevaar bracht. De 'jonge' conservatieven zagen zichzelf daarentegen als revolutionair: niet het eenvoudig teruggrijpen was hun doel, maar het tot stand brengen van een omwenteling. De conservatief leefde voor hen niet alleen in het verleden, zoals de reactionair, en ook niet alleen in de toekomst, zoals de aanhanger van het vooruitgangsgeloof, hij leefde in het heden, waarin het verleden en de toekomst moesten worden verenigd. Als we de *conservative Revolution* – de term werd in de historiografie pas echt ingevoerd door Armin Mohler² – als een beweging

2. A. MOHLER, *Die konservative Revolution in Deutschland. 1918-1932. Ein Handbuch*, Darmstadt, 1972².

opvatten die echt revolutionair wilde zijn, blijft deze benaming beperkt tot de jonge conservatieven. Zo gebruikt Mohler haar en wordt ze ook elders gehanteerd. Als zij niet meer was dan een tegenhouden, een contra-revolutie, dan verwijst de term ook naar de reactie van de oude conservatieven. Ten derde kan ze samen met een term als 'revolutie van rechts' dienst doen als overkoepelende benaming voor al die strekkingen die zich op hun manier conservatief of contrarevolutionair opstelden, 'jong' en 'oud' samen dus. Een denktank van de eerste rang voor die conservatieve revolutie (zowel in ruime als in enge zin) was het verslagen Duitsland. Naast Hitlers beweging was er nog een onafzienbare reeks van andere groepen en individuen rond dit oude en nieuwe conservatisme werkzaam. Vanuit Duitsland kwam heel wat naar Vlaanderen overwaaien.

De historiografie onderscheidt twee benaderingen ten aanzien van rechts tijdens het interbellum. De ene noemen we de reductionistische. Een voorbeeld hiervan is Ernst Nolte's *Der Faschismus in seiner Epoche*.³ Nolte ziet genoeg redenen om eenzelfde term te hanteren voor nationaal-socialisme, fascisme en voor bewegingen over heel Europa die ondanks alle lokale verschillen toch een aantal gemeenschappelijke basiskenmerken vertonen. Fascisme is voor Nolte een verschijningsvorm van de contrarevolutie – en is tegelijk ook meer dan dat – in een bepaalde 'Epoche', het interbellum. Dit stelt grenzen aan een vergelijking met vroegere of latere verschijnselen, die op het eerste gezicht gelijkaardige kenmerken vertonen. Tijdens het interbellum zelf konden er conflicten ontstaan met andere verschijningsvormen van de contrarevolutie. Vandaar de "*potentieel feindliche Anlehnung an konservative gesellschaftliche Mächte*"⁴; vandaar ook het onderscheid tussen de fascistische en de 'konservative' of 'konservierende' revolutie, waarmee de oude machtselites hun positie wilden versterken of terugwinnen van nieuwe, linkse machten.⁵ De revolutie van Mussolini was niet echt conservatief, maar was er slechts één met "*Hilfe der Konservativen*". Ondanks Nolte's respect voor de historiciteit van het fenomeen fascisme (in tegenstelling tot een dikwijls voorkomend anachronistisch gebruik ervan) trekt hij in feite een scheiding tussen 'fascisme' enerzijds en 'oud-conservatisme' anderzijds, terwijl impliciet de andere, jongere conservatief-revolutionaire strekkingen bij het fascisme worden ingelijfd. Daarnaast worden respectievelijk Maurras', Mussolini's en Hitlers beweging op één lijn geplaatst. Het is in feite een geschiedschrijving vanuit retrospectief standpunt: wie achteraf als eerste de meest succesvolle inzake politiek is gebleken, was Mussolini met zijn geslaagde fascistische revolutie van 1922. Hij krijgt de eer om zijn naam aan een hele periode te

3. E. NOLTE, *Der Faschismus in seiner Epoche. Die Action Française. Der Italienische Faschismus. Der Nationalsozialismus*, München, 1965.

4. E. NOLTE, *Der Faschismus* [...], p. 283.

5. E. NOLTE, *Der Faschismus* [...], p. 274.

verbinden. Alle andere verschijnselen worden aan dit gegeven gerelateerd met termen als 'pre-fascistisch', 'fascistoïde' en dergelijke. Veel pleit voor de optiek om de rechts-revolutionaire uitingen van het interbellum niet enkel tot hun eigen tijd, hun eigen epoche te beperken, maar ook tot hun plaats en milieu en zo de historiciteit en uniciteit van elke strekking te respecteren.

De tweede houding wordt toegepast door Mohler: hij verenigt de *conservative Revolution* zo dat het fascisme en het nazisme er compleet van uitgesloten worden en een volstrekte scheiding kan worden getrokken tussen deze gediscrediteerde bewegingen enerzijds en de 'edelere' vormen van rechts anderzijds. In die scherpe verdeling en in het voornoemd reductionisme kiezen wij hier voor de termen conservatieve revolutie of revolutie van rechts (we gebruiken beide termen als synoniemen). Die termen vormen een omvattende benaming voor vele rechtse ideeën en idealen aangehangen door intellectuelen, groepen en groepjes, verbanden en partijen die naast onderlinge onenigheden van praktische of principiële aard, één gemeenschappelijke visie hebben: de fundamentele kritiek op de trend die sinds 1789 in het Westen is gevolgd en de wil hem door een revolutie totaal om te keren.

Van corporatisme tot fascisme: katholieke academici

Het is niet geheel toevallig dat er een duidelijk verband bestaat tussen het katholieke milieu en de revolutie van rechts in het Vlaanderen van het interbellum. Al sinds het einde van de achttiende eeuw en doorheen de negentiende eeuw had de rooms-katholieke kerk het moeilijk met de doorbraak van de moderniteit in alle levensgebieden. De doorbraak van de nieuwe geest op het niveau van de politieke instellingen zag zij met lede ogen aan na de traumatische ervaring met de jonge Franse democratie en de Napoleontische tijd.

Tegen het einde van de negentiende eeuw werd naast de laïcisatie een nog grotere problematiek dwingend: de vrije markteconomie en de industrialisatie hadden een sociale problematiek gecreëerd die om een oplossing schreeuwde. Het deed velen twijfelen aan het liberale economische systeem met zijn tot non-interventie veroordeelde 'nachtwakersstaat'. Aan katholieke zijde werden pogingen ondernomen om een eigen alternatief te formuleren voor die onhoudbare situatie. Corporatisme was voor velen een toverwoord dat zijn betoverende klank decennialang zou behouden. Er werd gezocht naar een derde optie tussen de klassenstrijd en het socialisme in enerzijds en het hyperindividualisme en het liberalisme anderzijds. De kritiek op de liberale economie lag trouwens in dezelfde lijn als die op het Verlichte rationalisme en de andere facetten van de liberale erfenis. Vele katholieke geïnspireerden hadden er geen moeite mee het nieuwe anti-rationalisme van vóór en na de Eerste Wereldoorlog te volgen.

Waar van het katholieke Freiburg-corporatisme in de jaren twintig en dertig nog niet veel daadwerkelijk gerealiseerd was, daar leek het regime van Mussolini wel een nieuw sociaal-ecomisch model te verwezenlijken dat heel wat verwantschap vertoonde met dat van de katholieke leer. Maurice Defourny (1878-1953), hoogleraar aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte (HIW) van de Leuvense universiteit sprak dan ook van “*une réforme digne d’imitation*”.⁶ Zijn voorkeur ging daarbij wel uit naar spontane samenwerkingsverbanden tussen werkgevers en werknemers, ter vervanging van het fascistische staatscorporatisme. Maar dat dit harmoniemodel volgens hem een beter alternatief bood voor de liberale atomistische maatschappij was duidelijk. Dit is ook de teneur van Paul Maurice Orban (1889-1977), advocaat, later hoogleraar Rechten te Gent en politicus. Naast zijn tevredenheid over de corporatistische verwezenlijkingen van Mussolini, had hij ook lovende woorden over voor diens politiek ten aanzien van de kerk.⁷ In 1939 zou Orban echter ondubbelzinnig de autoritaire en totalitaire regimes van links én rechts veroordelen.⁸

Het corporatisme van Duitsland was nog etatistischer. Van echte overlegorganen was er nauwelijks sprake. Van bovenuit werden economische plannen opgelegd. Die moesten uitgevoerd worden door de *Betriebsführer* en zijn *Gefolgschaft*. Dat verhinderde de jezuïet Albert Müller (1880-1951), hoogleraar aan de Handelshogeschool Sint-Ignatius te Antwerpen, niet om hierin met lovende woorden de verwerkelijking van een aantal katholieke bekommernissen te herkennen, al sloot hij de ogen niet voor de gevaren die het totalitarisme met zich meebracht.⁹ Met een overal interveniërende staat werd misschien het euvel van een totaal afwezige staat overwonnen (én een dam opgeworpen tegen de ‘rode tirannie’). Wel dreigde nu het principe van de subsidiariteit weer in het gedrang te komen. Met die nadruk op de *corps intermédiaires* toonden vele katholieken zich ‘oorspronkelijker’ conservatief dan het ‘jacobijnse’ nazisme. Onder dezelfde koepel van rechts konden aldus heel verschillende posities worden ingenomen.

De Leuvense professor Emile Lousse (1905-1986) ging nog verder: hij merkte een tegenstrijdigheid op tussen de roep om een nieuw op de Middeleeuwen geïnspireerd corporatisme enerzijds en de heilsverwachting van een sterke staat ander-

6. M. DEFOURNY, *Vers la réorganisation corporative. Mélanges d'économie sociale*, Leuven, Brussel-Parijs, 1926, p. 46.

7. P. M. ORBAN, *Mussolini en het fascisme*, Antwerpen, 1924 (Verhandelingen van de Katholieke Vlaamse Hoogeschooluitbreiding 221, jg. 21, nr. 4).

8. P. M. ORBAN, *Le corporatisme comme élément de la sécurité internationale*, Bruxelles, 1939.

9. A. MÜLLER, *La politique corporative. Essais d'organisations corporatives*, Brussel, 1935, p. 119. Een nog ondubbelzinniger appreciatie gaf M. DE LANGHE, De Duitse bedrijfsraden in 1933, in: *Annalen van Rechts- en Politieke Wetenschappen*, nr. 10, dl. 2, maart 1934, pp. 144-145.

zijds.¹⁰ In feite legde hij hiermee de paradox van het conservatisme bloot¹¹: het verleden is een ideaalbeeld zonder dat men er nog in slaagt het met behulp van een nieuwe ideologie te voorschijn te roepen; in zijn afkeer van de moderniteit en in de ijver te conserveren of oude modellen weer boven te halen redeneert men zich toch weer vast in een ongewild modernisme. Dat de subsidiariteitsgedachte achter het corporatistische streven en de idee van een totaliserende staat elkaar uitsluiten moesten vele katholieken eerst ondervinden in de realiteit: zo kwam men tenslotte na de Tweede Wereldoorlog tot het neo-corporatistisch getinte overlegmodel. De katholieke interesse voor het fascisme was niet alleen ingegeven door sociaal-economische bekommernissen. De esthetisering van het politieke, met de 'gezonde' kunst van de 'kunstenaar' Hitler en de 'voortreffelijke' cultuurpolitiek van het Derde Rijk, zoals Paul Sobry (1895-1954), voortrekker van de Katholieke Actie in Leuven, dit uitdrukte, kwam in de plaats van de moderne cultuur die vele gelovigen de facto al niet bevallen was.¹²

Toejuichingen voor dit 'gezondmakingsproces van een zieke samenleving' verschenen vaak in het studentenblad en orgaan van de universitaire Katholieke Actie *Universitas*. Het gaf uitdrukking aan de nieuwe rechtse stroming onder de Vlaams-nationalistische katholieke jongeren. Er werd wel kritiek geleverd, bijvoorbeeld op de godsdienstfilosofie van nazi-ideoloog Alfred Rosenberg,¹³ maar de onenigheid speelde zich wel af binnen het milieu van dezelfde, zij het intern gedifferentieerde rechtse revolutie.

Wel kwamen we onder katholieke academici weinig 'zuivere' fascistten tegen. Dit verhinderde echter niet dat zelfs een hevige tegenstander van het totalitaire en heidense nazisme¹⁴ als Florent Peeters (1909-1989) zijn sympathie voor katholieke autoritaire leiders als Antonio de Oliveira Salazar en Engelbert Dolfuss niet kon en wilde verhelen.¹⁵ De nieuwe staat van Hitler was niet zomaar dictatoriaal of autoritair, maar totalitair en daar lag voor Peeters het probleem. Onze stelling

10. E. LOUSSE, Het corporatisme in het verleden en nu, I, in: *Nieuw Vlaanderen*, jg. 1, 1935, nr. 2, p. 6; jg. 1, nr. 8, p. 8; jg. 1, nr. 12, p. 10; jg. 1, nr. 17, p. 7; jg. 1, nr. 21, p. 6.

11. Zie hiervoor o.m.: M. GREIFFENHAGEN, *Das Dilemma des Konservatismus in Deutschland*, Frankfurt am Main, 1986.

12. P. SOBRY, Hitler en de Kunst, in: *Universitas. Tijdschrift voor Katholieke Actie onder Hoogstudenten*, jg. 3, 1936, nrs. 3-4, pp. 69-84.

13. W. GOOSSENS, De Godsdienstfilosofie van Alfred Rosenberg, in: *Universitas [...]*, jg. 3, 1936, nrs. 3-4, pp. 112 ev.

14. F. PEETERS, *Het bruine bolsjewisme. Over de Christenvervolging in het derde Rijk*, Antwerpen, 1937.

15. Het in voetnoot 14 genoemde boek begon met een opdracht ter nagedachtenis van E. Dolfuss "roemrijk gevallen in zijn kamp tegen het nieuwe heidendom op 25 juli 1934" (achterzijde titelbladzijde). Zie ook: Het hervormingswerk van Salazar in Portugal, in: *De Gids op Maatschappelijk Gebied. Katholiek Vlaamsch Sociaal Tijdschrift*, jg. 34, 1939, nr. 4, pp. 275-304.

wordt hier bevestigd: het gaat niet op alle jonge vormen van rechts, conservatief denken te reduceren tot 'fascisme'. Daarmee worden zowel de verschillen met die strekking, als de eigen, in casu katholieke opstelling binnen de conservatieve revolutie veronachtzaamd.

De nieuwe sociologie

Mede onder de invloed van de ontwikkelingen in de sociologie in het buitenland, met name in Duitsland, kwam ook in Vlaanderen een nieuw sociologisch denken op gang. Helemaal toevallig was dat niet: de sociologie was zelf als wetenschap geboren toen de westerse samenleving op de drempel van de Nieuwste Tijd stond: ze werd geconfronteerd met tot dan ongekende ontwikkelingen en overall rezen grote twijfels over de nieuw te bewandelen wegen. Alexis De Tocqueville, de Saint-Simon, Auguste Comte, Emile Durkheim, Max Weber, ... allen hebben ze de vraag gesteld hoe na de val van de oude samenleving opnieuw sociale harmonie mogelijk kon zijn. Geen wonder dus dat in de op drift geraakte wereld van het interbellum de sociologie populair was. Een jonge socioloog die als geen andere op de hoogte was van de Duitse sociologische en sociaal-filosofische scholen, was Victor Leemans (1901-1971).¹⁶ Leemans' levensbeschouwing situeerde zich duidelijk in een katholiek kader. Tot dan toe was in katholieke kringen vooral de sociaal-filosofie beoefend. Aan instellingen als het HIW en de School voor Politieke en Sociale Wetenschappen, beide verbonden aan de Leuvense universiteit, verruimde Leemans het spectrum. In de sociaal-filosofie overheerste het (katholiek) normatieve, terwijl in de sociologie meer aandacht werd gegeven aan feitelijke en typologische analyse. Wat Leemans echter voorstelde als 'wetenschappelijke' ontleding was niet altijd duidelijk te onderscheiden van de nieuwe rechtse ideologie. Niet alleen sociologen behoorden tot zijn inspiratiebronnen. Behalve door denkers als de filosoof-socioloog Freyer en de jurist Carl Schmitt werd hij ook beïnvloed door andere denkers van rechtse signatuur als Max H. Boehm, Werner Sombart, Othmar Spann en Oswald Spengler. Andersgezinde figuren als Karl Jaspers, Ernst Troeltsch en Max Scheler ontbraken evenwel niet. Het is niet alleen essentieel om te zien hoe Leemans weliswaar in het nazisme een verwerkelijking zag van een revolutie die ook de zijne was, maar ook hoe binnen die revolutie van rechts andere strekkingen meer beantwoordden aan zijn visie dan

16. Voor de reconstructie van het denken van Victor Leemans maakten we gebruik van onder meer de volgende geschriften van zijn hand: *Carl Schmitt. Bijdrage tot de Sociologie van staat en Politiek*, Antwerpen, 1933; *Het Nieuwe Front*, Langemark, 1933 (Vlaamse Rechtskundige Bibliotheek); *Politieke Sociologie*, Kortrijk, 1936 (De Politieke Academie. Studies over Staat en Volk); *Werner Sombart. Zijn Economie en zijn Socialisme*, Antwerpen, 1939.

het nu eenmaal als enige politiek succesvolle nazisme zonder dat hij zich daarvan bewust was. Het denken van C. Schmitt, de Duitse jurist die wel gelieerd was met het nieuwe regime maar toch niet zonder meer kan worden afgedaan als nationaal-socialist, hielp hem om staat en corporatisme te rijmen met analyses die hun gelijke niet hadden bij de 'reguliere' nazi-ideologen.¹⁷ Hans Freyer had met zijn *Revolution von Rechts* gesproken over een revolutie van het niet economisch te reduceren *Volk* en van een nieuw ongerept volksnationaal vitalisme, dat wist te ontsnappen aan het tot dan overheersende economistische denken. Dit was echter ruim genoeg verwoord opdat ook anderen dan Hitler c.s. er aanspraak op konden maken. Leemans kwam ook tot de vaststelling dat het 'Duitse socialisme' van W. Sombart nog niet samenviel met het nationaal-socialisme.¹⁸ Leemans legde de nadruk op het jeugdige en vitale (met onmiskenbaar Nietzscheaanse trekjes) samen met zijn christelijk personalisme en zijn interesse voor een nieuw socialisme. Hiermee nam hij binnen de conservatieve revolutie een stelling in die we met een term, ontleend aan Mohler, 'jong-conservatief' kunnen noemen. Het jong-conservatisme, waartoe Mohler ook Schmitt, Freyer, Spann en anderen reekte, wilde het conservatisme vernieuwen door een eeuwige orde in het leven te roepen die zou gebaseerd zijn op het christendom, het personalisme en het christelijk solidarisme. Het cultiveerde ook de Europa- en de ermee verwante *Reich*-idee. Dit soort van denken vertoonde de sterkste verwantschap met Leemans' eigen Vlaamse en katholieke variant binnen de revolutie van rechts. Dat Leemans verstrikt raakte in de collaboratie maar later toch een nieuwe weg vond binnen de christendemocratie kan onder meer hierdoor verklaard worden.

Wat vooral vele intellectuelen van de jongere generaties in die jaren bezielde en de diepere filosofische basis van hun verdere denken uitmaakte, valt duidelijk af te lezen uit het werk van de filosoof en hoogleraar in Gent Herman J. De Vleeschauwer (1899-1986). Hij was een gereputeerd Kant-specialist. Hiervoor hoefde hij van katholieke zijde niet op veel applaus te rekenen. Ook richtte hij de focus op wat hij noemde 'een renaissance van de metafysica' in zijn dagen.¹⁹ Het 'kwantitatief pauperisme',²⁰ dat alles wat niet paste binnen de perken van het meetbare uitsloot en leidde tot positivisme en materialisme, was sinds Descartes in het Europese denken sterk doorgedrongen, maar werd nu op grote schaal tegengesproken door tal van filosofen. In al hun heterogeniteit hadden zij het wantrouwen tegenover de rationele reductie van de mens gemeen.²¹ Bij dit denken hoorden: de mens als

17. V. LEEMANS, *Carl Schmitt*. [...], pp. 56 ev.

18. V. LEEMANS, *Werner Sombart*. [...], p. 143.

19. H. J. DE VLEESCHAUWER, De geestelijke dominant in de hedendaagse wijsbegeerte, in: *De Gids*, jg. 98, 1935, nr. 11, p. 185.

20. H. J. DE VLEESCHAUWER, De geestelijke dominant [...], p. 189.

21. H. J. DE VLEESCHAUWER, De geestelijke dominant [...], p. 193.

geheel en de zin der dingen, maar ook een zekere levenstragiek en zelfs levenspessimisme. De ommekeer die De Vleeschauwer vaststelde, overschreed het veld van de filosofie. Juist de hang naar het irrationele, de koortsachtige zoektocht naar een nieuwe zin, het wantrouwen tegen al wie of wat er prat op ging in klare termen de werkelijkheid te kunnen meten en maken, domineerden het interbellum op geestelijk vlak. Die zienswijze was al voorbereid sinds het laatste deel van de negentiende eeuw. Ook de politieke cultuur entte zich op deze nieuwe oriëntatie. De revolutie van rechts putte eruit en inspireerde haar op haar beurt. De Vleeschauwer zou al vóór de oorlog voor het nationaal-socialisme kiezen. Toch waren zijn uiteenzettingen over onder meer Immanuel Kant en Georg Hegel eerder van academische aard, zonder een onmiddellijke verwijzing naar de actualiteit of zonder dat een levensbeschouwing werd beschreven.²² Ook wanneer hij schreef over de Joodse godsdienstfilosofie was de inhoud gedegen, sereen en vertoonde hij niet het minste spoor van antisemitisme.²³ Hij vroeg daarentegen aandacht voor het door het christendom ongekende Jodendom. Heeft De Vleeschauwer werkelijk de beweging van Hitler op het oog gehad toen hij zijn collaboratie tijdens de oorlog verantwoordde en toen hij wees op de verwantschap van zijn denken met het nationaal-socialisme? Het is zeer de vraag of dat wat hij (en anderen) begreep onder nationaal-socialisme werkelijk met het Hitlerisme samenviel. Misschien heeft hij onvoldoende het onderscheid kunnen maken tussen bewegingen die veel weg hadden van dit nazisme en die behoorden tot dezelfde revolutionaire stroming, maar op andere punten duidelijk van deze strekking afweken. Wat wij de reductionistische benadering van het fascisme genoemd hebben kan hier weer een rol hebben gespeeld. Doordat De Vleeschauwer (en niet alleen hij) onvoldoende doorhad dat de rechtse revolutie een veelkoppig fenomeen was of omdat hij niet over een toereikende terminologie beschikte, heeft hij het nazisme uiteindelijk als dé beweging van zijn tijd gezien. Mohler heeft erop gewezen dat vele conservatief-revolutionairen het nazisme zijn gevolgd omdat ze zich vergist hadden. Ze zouden niet begrepen hebben dat de NSDAP niet de voltrekker van de conservatieve revolutie was, maar een beweging die uit was op macht en die zich daartoe had voorzien van de meest uiteenlopende ideologische wapens. Wij zijn het hiermee niet helemaal eens. Het nazisme was wel degelijk een strekking van dezelfde rechtse revolutie. De bewering van de 'vergissing' is daarmee echter niet afgedaan, al had die wel plaats binnen eenzelfde ideologische familie.

22. H. J. DE VLEESCHAUWER, Kants' [sic] invloed op Duitschlands geest, in: *Jong-Duitschland*, jg. 4, 1930, nr. 32, pp. 500-501; Hegel in de laatste eeuw, in: *Jong-Duitschland*, jg. 5, 1931, nr. 46, pp. 741-744 en nr. 47, pp. 759-761.

23. H. J. DE VLEESCHAUWER, De Joodsche godsdienst-philosophie der laatste jaren, in: *Jong-Duitschland*, jg. 4, 1930, nr. 52/n°1, pp. 823-825.

Niet vanuit rechts-revolutionaire hoek, maar als sociaal-democraat ging de sociaal-filosoof en intellectueel van het flamingantisme Max Lamberty (1893-1975) af op de politieke roerselen van zijn tijd. Waar een figuur als Hendrik De Man (politicus én socioloog) psychologische verklaringen had aangewend, vertrok Lamberty zowel voor de duiding van de Vlaamse beweging als voor het fascisme en het nazisme – en ook voor andere denksystemen trouwens – vanuit het geloof in het primaat van de idee. Zijns inziens was het flamingantisme ontstaan uit een idee, die zich eerst onder de intellectuelen had verspreid en vervolgens de Vlaamse massa voor zich had gewonnen.²⁴ Noch het algemeen enkelvoudig stemrecht dat na de Eerste Wereldoorlog was ingevoerd, noch de materiële omstandigheden waren verantwoordelijk voor het politieke belang dat deze beweging verworven had. Het ging om een idee, een ideaal, een theorie (woorden die hij consequent met hoofdletter schreef). Zijn flamingantisme belette hem overigens niet te betreuren dat de nationalistische idee en het ermee samenhangende particularisme alle volkeren in haar greep had. Zelfs een systeem als het kapitalisme was niet zuiver materialistisch van oorsprong, maar was ontsproten aan een idee, die eerst een elite had moeten overtuigen en als norm had moeten fungeren voor haar handelingen.

Die idealistische visie trok Lamberty door om het succes van Mussolini's en Hitlers bewegingen te begrijpen.²⁵ Dat de fascisten overeenkomsten vertoonden met het socialisme vond hij niet toevallig. Drie principes hadden mee aan de wieg gestaan van het fascisme (een term die hij wel in reductionistische zin hanteerde): het zelfbeschikkingsrecht van het individu, het imperialisme van de proletarische stand en een onbeperkt bevoegdheid voor de staat.²⁶ Net zoals de communisten hadden de fascisten met die drie termen van de socialistische “*algebraïsche formule*” gewerkt en er een hiërarchie in aangebracht. Evenals bij de communisten hadden ze het zelfbeschikkingsrecht van het individu opgeheven. De rechten van het individu waren die van de natie geworden en de natie was een individu geworden met zelfbeschikkingsrecht. Het verschil met het communisme bestond er echter in dat ze het standenverschil wilden overbruggen met een organische gemeenschapsorganisatie die beperkt bleef tot de leden van de eigen natie, het eigen ras. Met deze vaststelling kwam hij natuurlijk niet als eerste en zijn beschouwingen zijn niet vrij van enige simplificatie en verregaande abstrahering. Maar het bijzondere was dat hij het ontstaan van deze ideologie zag binnen bepaalde ideeënmatige, theoretische ontwikkelingen. Het had plaats op het niveau van de geest en het intellect,

24. M. LAMBERTY, *Philosophie der Vlaamsche Beweging en der overige stroomingen in België*, Brugge, 1933.

25. M. LAMBERTY, *Heerschappij en nood der ideeën of Twintig jaar Europeesche geschiedenis*, Brugge, 1938.

26. M. LAMBERTY, *Heerschappij en nood [...]*, pp. 112-115.

dat voorafging aan dat van de feiten. De historische feiten konden maar geïnterpreteerd worden als er eerst een waardenschaal voorhanden was. Dergelijke waardenschaal hadden Hitler c.s. met succes aangeboden, waarbij zij hadden kunnen steunen op een denktraditie in Duitsland. Het ontstaan van het nazisme en het fascisme werd dan ook gekoppeld aan de ideologieën die eraan vooraf waren gegaan: het liberalisme, het marxisme en het socialisme. Uiteenliggende ideeën moesten dus worden geplaatst tegen een gemeenschappelijke achtergrond: de filosofische en de politieke ontwikkeling van de laatste tweehonderd jaar. Op basis van dit idealisme maakte Lamberty een uitgebreide analyse, waarbij hij trachtte aan te tonen hoe de nieuwe rechtse ideologieën succes oogstten omdat ze veel meer bedreven waren in het overgaan van de ene idee in de andere, het feit beter in de idee konden doen passen en zo meer houvast boden.²⁷ Ook figuren als Lenin en Roosevelt gaven volgens hem meer blijk van deze idealistische creativiteit. Lamberty's vertoog werd duchtig onder vuur genomen door Victor Leemans. Die verweet hem met zijn ideeën alle voeling met de vitale werkelijkheid verloren te hebben.²⁸ Het gezonde instinct had zijns inziens dikwijls een juister inzicht dan de "asphalt-intellectueel".²⁹ Vanuit het levensfilosofisch kader van Leemans en zijn rechtse revolutie kon Lamberty's denktrant alleen maar gekarakteriseerd worden als geestelijk dilettaantisme. Op een bepaalde manier kwam de tegenstelling tussen Lamberty en Leemans neer op een tegenstelling tussen respectievelijk idealisme en anti-intellectualisme.

Van volk tot ras

In een radiorede, gehouden op 24 april 1936, riep de voorzitter van het IJzerbedevaartcomité Frans Daels zijn Vlaams publiek op geduldig te zijn in verband met het "Vlaemsch volksrecht"³⁰ Hij eiste zelfbeschikkingsrecht voor Vlaanderen en zijn cultuur. Het ging om een "eis van zelfregeling met uitsluiting van alle rasvreemde inmenging". Die rede is niet het enige voorbeeld waarin de begrippen natie, volk, cultuur en ras in één adem werden genoemd. Het ene begrip vloeyde blijkbaar vanzelf over in het andere. Het onderscheid scheen soms zelfs zoek. Bij nader toezien hadden deze begrippen elk toch een eigen betekenis en eigen achtergrond. De mate waarin er een verband tussen werd gelegd, de betekenis die aan elk woord werd toegekend en de conclusies die daaruit volgden konden variëren

27. M. LAMBERTY, *Heerschappij en nood* [...], pp. 140 ev.

28. V. LEEMANS, *De vlucht in de idee. Het geestelijk dilettaantisme van Max Lamberty*, Leuven, 1935.

29. V. LEEMANS, *De vlucht* [...], p. 10.

30. F. DAELS, *Toestanden in Vlaanderen*, in: *Vlaanderen in 1936. Vier Toespraken van professor Daels*, Antwerpen, 1936, p. 9.

van auteur tot auteur. Hoever en waarheen deze conclusies geleid hebben, geeft goed aan waar men stond binnen de revolutie van rechts.

Bij Daels deed de mythe van 'het volk', de 'Vlaamsche gemeenschap'³¹ dienst als redmiddel om er zowat alle kwalen mee te lijf te gaan: zowel de sociale problematiek als de bedreiging van de maatschappelijke stabiliteit. Vandaar dat het organische volk gebaat was bij de volkssolidariteit en het organicisme. Daarbij kwam het aan een elite toe de revolutie door te voeren ten voordele van de minderbedeelden.³² Net zoals de revolutie van rechts, betrof het dus een revolutie van bovenaf. Daels mocht dan wel beweren dat het reuzekruis van het IJzermonument geen kruis van rechts of links was,³³ maar het geheel van zijn discours roept toch een bepaalde sfeer op.

Het is trouwens opmerkelijk hoe met het beeld van het volk als een lichaam, een gezond lichaam dan wel, ook de terminologie werd overgenomen die de ziekte van zo'n lichaam moest beschrijven. Die metafoer, waarin werd voorgesteld dat maatschappelijke problemen konden worden opgelost zoals men een ziek lichaam geneest, nodigde uit om ook daadwerkelijk op zoek te gaan naar de haarden van de ziekte en ze 'chirurgisch' te verwijderen. De geschiedenis heeft aangetoond hoe een dergelijke beeldspraak een eigen leven kon gaan leiden. Dit valt onder meer ook duidelijk af te lezen uit het scherpe antisemitische en racistische geschrift *Recht en ras in het nieuwe Duitsland*³⁴ van de jonge advocaat Maurits Langohr (1909-1990). Daarin juichte hij de nationaal-socialistische anti-jodenpolitiek toe en praatte hij de bijhorende propaganda kritiekloos na. Langohr had al daarvoor getuigd van bewondering voor het Italiaanse fascisme³⁵ en was volledig in de ban van 'het nieuwe Duitsland'.

Velen van zijn generatiegenoten waren door die koorts gegrepen. De historicus Robert van Roosbroeck (1898-1988) begon zijn politiek engagement in het activisme en zette zich na de Eerste Wereldoorlog in voor de linkse en pacifistische vleugel van de Frontpartij en de eveneens linkse, internationale Clarté-beweging. Diezelfde revolutionaire energie die van links uitging, heeft hem ook in de revolutie van rechts, en dan vooral in de jongere varianten van die dagen, gefascineerd. Zo is zijn ideologische evolutie uniek noch onbegrijpelijk te noe-

31. F. DAELS, *Toestanden in Vlaanderen, [...]*, p. 8.

32. F. DAELS, *Het Vlaamsch Volksfront. Toespraak tot de V.O.S.'sen, Brugge 13 juli 1938*, in: *Vlaanderen in 1936 [...]*, pp. 37-38.

33. F. DAELS, *Toespraak op de IJzerbedevaart, Diksmuide 23 augustus 1936*, in: *Vlaanderen in 1936 [...]*, p. 44.

34. M. LANGOHR, *Recht en ras in het nieuwe Duitsland*, Turnhout, 1937, (Bibliotheek van de "Vereniging voor Economische Wetenschappen").

35. M. LANGOHR, *De fascistische staat. Wording, beginselen, instellingen, verhouding tot de katholieke Kerk*, Mechelen, 1934, (Vragen van onze tijd 5).

men. Zijn Vlaams-nationalisme, zijn Groot-Nederlandse idealen, zijn onvrede met de oude vermolmde wereld ontmoetten elkaar in het kader van de rechtse revolutie. Ondanks zijn appreciatie voor Hitlers beweging, was hij toch niet zonder meer een nationaal-socialist. Zijn positie was eerder die van de nationaal-revolutionair. Nationalisme had bij hen niets te maken met racisme, dat bij Van Roosbroeck volledig ontbrak.

Hoe de rassistheorieën en het sociaal-darwinisme, die hun wortels hadden in de negentiende eeuw, niet alleen ontspoorde politieke ideeën genereerden, maar ook in de wetenschappelijke literatuur opdoken, tonen de studies van dokter Gustaaf Schamelhout (1869-1944) aan.³⁶ Schamelhout, overigens een integer wetenschapper, wilde in zijn ijver als vurig flamingant zijn antropologische onderzoekingen ten dienste stellen van het Vlaamse volk. Voor Schamelhout was Vlaanderen een homogene entiteit die – wat hij ook beweerde en hoe hij ook allerlei theorieën relativeerde – raciaal door hem geduid werd. Dat verhinderde hem evenwel niet het nazi-racisme en andere varianten te veroordelen.

Opmerkelijk is dat dezelfde antimoderne gevoelens die de katholieken huiverig deden staan tegenover de moderne samenleving, hen ook verwijderde van het racisme en de ermee verbonden eugenetica. Dit kwam ondubbeltzinnig tot uiting in het speciaal racisme-nummer van *Universitas*.³⁷ Het biologisme en het materialistische denken die aan de basis lagen van de raciale theorieën en het racisme waren onverenigbaar met de kerkelijke leer. Het katholicisme kon zowel de sympathie voor rechtse stromingen en regimes genereren als er in andere opzichten weer afstand van doen nemen.

Volksnationalisme, sociaal-economisch organicisme en solidarisme, raciaal denken, het vloeide in de Revolutie van rechts gemakkelijk in elkaar over. In Vlaanderen werd voor het nieuwe rechtse denken op academisch niveau een forum geboden door het 'professorenblad' *Nieuw Vlaanderen*. Het telde onder zijn medewerkers heel wat hoogleraren en andere academici. Zoals de titel aangaf, lagen Vlaamse bekommernissen mee aan de basis van het blad. Het federalisme was er een veelgelezen eis. In de jaren na 1936 zou het blad steeds meer opschuiven naar de VNV-standpunten. Dit laat nog niet toe *Nieuw Vlaanderen* als fascistoïde te omschrijven. Een autoritair corporatisme werd echter wel verdedigd door VNV-leden. Artikels als die van Langohr kwamen er vrij aan bod. Het weekblad werd de pleitbezorger van een nieuwe sociaal-economische en politieke orde in België, tegen de vakbon-

36. Zie o.m.: *Het Indogermaansch of Indo-Europeesch Vraagstuk. Noordschen en Ariërs*, Antwerpen 1935, (Uitgaven van de Volksuniversiteit Herman van den Reeck, jg. 3, juli 1935, nrs. 13-14); *Herkomst en ethnische samenstelling van het Vlaamsche Volk*, Antwerpen, 1938; *Ethnische Vraagstukken en Verzamelde Toespraken*, Antwerpen, 1939.

37. L. VIAENEN (ed.), *Racisme*. Universitaire bijdrage tot het Rassenvraagstuk, speciaalnummer van: *Universitas. Tijdschrift voor Katholieke Actie onder Hoogstudenten*, jg. 6, 1939, nrs. 3-4.

den, het kapitalisme en de “*decadentien van de democratie*”.³⁸ Hoewel hoofdredacteur H.J. Van de Wijer poogde *Nieuw Vlaanderen* uit de openlijke collaboratie te houden, was het na de Tweede Wereldoorlog te zeer gecompromitteerd om nog te kunnen blijven verschijnen.

Besluit

De meeste academici die wij bestudeerd hebben werden geboren tussen 1880 en 1900. Ze behoorden tot de zogenaamde ‘generatie 1914’, de generatie (meestal van burgerlijke afkomst) die na de Eerste Wereldoorlog zowel voor de ineengestorte samenleving een alternatief moest bieden, als de bedreigingen voor haar burgerlijke positie moest afwenden. Wat ze met elkaar gemeen hadden, was de invloed die ze allen ondergingen van de revolutie van rechts. Of ze tot die denkrichting behoorden of niet, hun agenda werd erdoor bepaald. De vraag luidt in hoeverre de typologie die wij deels ontleend hebben aan Mohler en aan anderen, aanwendbaar is voor Vlaamse intellectuelen en academici. Zolang zij niet te eng gehanteerd wordt, kan zij effectief dienst doen bij een genuanceerde benadering. De jong-conservatieve strekking vond haar vertegenwoordigers *mutatis mutandis* bij de jongere rechts-conservatieve katholieken in Vlaanderen, het nationaal-revolutionaire fenomeen reikte misschien een oplossing aan voor het ‘linkse’ in de revolutie van rechts, waarvan niet alleen Van Roosbroeck een voorbeeld was. Dit linkse, vooruitstrevende facet trekt door het hele jong-rechtse discours van die jaren. Het antwoord op de vraag of de neergeschoten student Herman Van den Reek (1901-1920) een martelaar van het linkse dan wel van het rechtse Vlaams-nationalisme was, kan misschien in die richting worden gezocht. Wat tenslotte dit nationalisme betreft, het *völkische* gedachtengoed paste naadloos in het rechtse, conservatieve alternatieve model, zij het dat de scherpte ervan kon variëren. Het was een zo overheersend motief – ook in Vlaanderen werd het hele rechtse en ook wel niet-rechtse denken ervan doordrongen – dat de Duitse historicus Stefan Breuer sprak van “*neuer Nationalismus*”³⁹ als karakterisering van het conservatieve discours tijdens het interbellum.

OLIVIER BOEHME

FRANKRIJKLEI 120, B-2000 ANTWERPEN

WETENSCHAPPELIJK MEDEWERKER KULEUVEN

38. K. PECTOR, *Nieuw Vlaanderen en de Vlaams-katholieke concentratie, 1935-1944*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, KULEUVEN, departement geschiedenis, Leuven, 1979, p. 107.

39. S. BREUER, *Anatomie der konservativen Revolution*, Darmstadt, 1993.